

JUHA HIMANKA

Tieteiden naiiviudesta

Kommentti Beltille

Arvostelussaan teoksesta *Fenomenologian ydinkysymyksiä* Jaakko Belt esittää kriittisiä huomioita kirjoittamastani artikkelista¹. Beltin huomioiden perusteella en onnistunut kirjoituksessani esittämässäni asiassa. Koetan paikata tekstiäni peilaten sitä Beltin arvioon.

Tieteiden kokemuserusta

Beltin arvion mukaan en tee oikeutta ”tieteiden kokemuserustalle”. En ole osannut ilmaista asiaani, sillä tieteiden kokemuserusta on minusta hieno tavoite. Koko teoksen kannalta Belt pitää ongelmana Jean-Paul Sartren, jota hän pitää fenomenologian avainhahmona, loistamista poissaolollaan. Selvitän siis tieteiden kokemuserustan oikeuttamista lähtien Sartresta.

Haastattelussa vuodelta 1970 Sartre kertoo vaikutuksesta, jonka Freudin lukeminen teki häneen runsaat 50 vuotta aiemmin hänen ollessaan 17-vuotias. Sartre oli saanut kasvatuksensa ranskalaisissa oppilaitoksissa, joihin kartesiolaisilla ja cousinilaisilla näkemyksillä itsestä oli ollut suuri vaikutus. Tätä taustaa vasten Freudin *Arkielämämme psykopatologiaa* -teoksen alku oli melkoinen järkytys. Etenemiset Signorellin nimen unohtamisesta oman potilaan kuolemaan ja turkkilaiseen tapakulttuuriin tuntuivat toisenlaiseen itsekäsitykseen kasva- neesta Sartresta niin yllättäviltä, että häneltä salpautui henki. Ymmärtäisin, että tässä on kyseessä lukukokemus. Millä perusteella väitän näin?

Termiä ”kokemus” käytetään jopa filosofian piirissä kovin väljästi. Nykysuomen sanakirja aloittaa termin määrittämisen seuraavasti: ”yksityinen koettu tapaus” ja etenee sitten kokeneisuuteen. Vaikkapa tutkijankoulutuksen saaneella tohtorilla voi hyvinkin olla vaikeuksia löytää työpaikkaa, koska hänen ei nähdä olevan riittävän kokenut. Nykyinen luonnontiede myös usein ylpeilee sillä, että se sivuuttaa kokemuksen: sillä, ettemme havaitse Maan liikkuvan, ei ole merkitystä luonnontieteen aidon todellisuuden kannalta. Luonnontieteen malli sivuuttaa satunnaisen subjektiivisen jäsenyykseni ja aloittaa suoraan objektiivisesta. Esimerkiksi vesi voi minusta tuntua joskus lämpimältä, joskus kylmältä, vaikka se olisi mittausten mukaan objektiivisesti yhtä lämmintä. Jos ymmärrämme termin ”kokemus” väljästi, tiede tuntuisi perustuvan pikemminkin kokemuksen sulkemiseen ulos kuin kokemukseen. Esimerkiksi psykologian voi kylläkin nähdä tarkastelevan kokemusta, mutta silloin asiaa ei tarkastella enää omana itsenään. Bertrand Russell kiteytti tämän hienosti: se todellinen pää, joka meitä kiinnostaa, ei ole pää, jota psykologi tarkkailee, vaan psykologin oma pää.

Termiä ”kokemus” voidaan käyttää ymmärrettävästi monin tavoin, mutta fenomenologian kannalta meidän on pyrittävä tarkastelemaan kokemusta omana itsenään,

eli kokemusta on tarkasteltava kokemuksena. Ehkä edelleenkin paras tällainen tarkastelu on tehty Hegelin teoksessa *Phänomenologie des Geistes* (Hengen fenomenologia), jonka alkuperäinen otsikko on *Tiede tietoisuuden kokemuksesta*. Teoksen johdannossa Hegel selvittää, kuinka jotain kokiessamme uusi kohde syntyy ”ikään kuin tietoisuuden selän takaa”². Juuri näinhän Sartrelle kävi hänen lukiessaan Freudia: suhteessa ranskalaiseen kasvatukseen Freudin käsitys itsestä tuli aivan puun takaa. Minä itse koin, myöskin jo vuosikymmeniä sitten, jotakin vastaavaa lukiessani Husserlia.

Suomensimme kolmen ystävän työryhmässä Edmund Husserlin teosta *Fenomenologian idea*. Eräs kohta tekstistä löi minut ällikällä. Siinä Husserl selvittää, mitä kaikkea meidän on lähtökohtaisesti suljettava ulos fenomenologisesta tarkastelusta. Suomensimme kohdan seuraavasti: ”Ankarin matematiikka tai matemaattinen luonnontiede ei ole tässä pienimmässäkään määrin etulyöntiasemassa mihinkään arki kokemuksen todelliseen tai luuloteltuun tietoon nähden.” Miksi ihmeessä jopa ankarin matematiikka pitäisi lähtökohtaisesti asettaa syrjään, kun ryhdyn tavoittelemaan totuutta? Eikö olisi paljon järkevämpää lähteä liikkeelle aikaisempien tieteilijöiden parhaista saavutuksista, joita tiedeyhteisö on jo systemaattisesti koetellut? Husserlin tekstiä ei kuitenkaan voinut tulkita toisin – eikä ollut helppoa ymmärtää, ettei tämä ollut kirjoittajan *hybristä*. Hän ei kuvitellutkaan pystyvänsä tavoittelemaan totuutta paremmin kuin koko aiempi ihmiskunta.

Kun sitten luin *Husserlian*an tätä seuraavina vuosikymmeninä, tyrmistykseni vaihtui pikku hiljaa kunnioitukseksi. Ensinnäkin siksi, että Husserl pystyi usein pitämään kiinni ankarasta lähtökohdastaan ja toiseksi siksi, että menetelmä vei mukanaan ajattelemaan.

Husserl aloittaa ajattelemisen reduktiolla, asettaen syrjään käsitykset, joihin olemme tottuneet. Tämä syrjäasetus pyrkii siis lähtökohtaisesti kattamaan myös kaiken tieteellisen tiedon. Jäsennys on tietenkin monin tavoin ongelmallinen, mutta voimme hyvin ymmärtää Sartren lukukokemuksen myös reduktiona. Freudin näkemyksiä ei voinut liittää yhteen sen käsityksen kanssa, johon Sartre oli kasvanut, ja näin hänen luonnollinen asenteensa sulkeistui. *Husserlianaa* voi yrittää lukea myös jäsentämättä sitä reduktiona, mutta silloin erehdymme helposti näkemään hänen kuvauksensa luonnollisesta

”Rahaston päättäjät luulivat, että rahaston kaatumiseen menisi pari universumin elinikää.”

asenteesta, siitä minkä lähtökohtaisesti syrjäytämme, hänen varsinaiseksi kannakseen. Husserlin lähin seuraaja Eugen Fink totesikin Husserlin lukemisen reduktiota jäsentämättä olevan itsepetosta. Tällaisen luennan mahdollisuus tekee ymmärrettäväksi sen, että niin läpeensä radikaalista ajattelijasta kuin Husserl on tehty niin paljon vetisiä tulkintoja.

Tiede naiivina toisena

Arviossaan Belt kirjoittaa: ”Tieteestä puhutaan edelleenkin – Husserlia ja Heideggeria seuraten – ’naiivina’ toisena, jota vasten fenomenologian periaatteet voidaan määritellä.” Belt ei selvästikään arvosta tätä lähestymistapaa. Kääntykäämme taas Sartren puoleen.

Gustave Fleubertia käsittelevässä teoksessaan *L'idiot de la famille* (Perheen idiootti) Sartre kertoo, kuinka kuusivuotiaasta Gustavea pidettiin pilkkanaan. Palvelija Pierre kehotti poikaa juoksemaan keittiöön katsomaan, ”olenko minä siellä”. Gustave teki näin ja totesi kokille: ”Pierre kehotti minua tulemaan tänne katsomaan, onko hän täällä.” Perhepiirissä mietittiin, oliko poika idiootti, ja syntyi käsitys, että hän on ainakin naiivi. Kuinka tämä naiivius tulisi ymmärtää?

Husserlin näkemyksessä tiede sortuu usein naiiviuuteen, kun se sivuuttaa omat ensimmäiset lähtökohdansa. Vaikkapa aritmetiikka kehittyi eteenpäin, vaikka on epäselvää, mitä luku oikeastaan tarkoittaa, eivätkä tieteen tekijät usein edes tunnista tätä epäselvyyttä. Martin Heidegger jäseni tämän asetelman selkeästi todetessaan, että ”Tiede ei ajattele” (teoksessa *Was heißt Denken?*). Gustave puolestaan ei jäsentänyt niin alkeellista lähtökohtaa kuin paikka. Ihminen on vain yhdessä paikassa, eikä siksi yhtä aikaa täällä ja keittiössä. Gustave oli vähintään naiivi. Mutta ei kai tällaiseen lähes idioottimaisuuteen voida sortua tieteen piirissä? On huolestuttavaa, että jopa Nobel-tasoiset tutkijat voivat toimia vastuullisissa asemissa tietämättä, mitä ollaan tekemässä.

Vuonna 1994 Yhdysvalloissa perustettiin erityisen tieteelliseen lähestymistapaan perustuva sijoitusrahasto nimeltään Long-Term Capital Management. Rahaston sijoitukset perustuivat luonnontieteen mallin mukaisiin kaavoihin. Kaksi rahaston neuvonantajaa sai jopa Nobelin palkinnon, ja LTCM:n menestys oli aluksi huikkea. Rahaston päättäjät olivat vastaavan harhaluulon vallassa

kuin Belt – he luulivat tämän luonnontieteellisen jäsenyyksen nojaavan kokemukseen. Näin ei kuitenkaan todellisuudessa ollut, ja rahasto ajautuikin todella pahoihin vaikeuksiin. Rahaston sijoitukset olivat niin mittavia, että sen kaatuminen uhkasi maailman finanssijärjestelmää. Yhdysvaltain keskuspankki organisoi rahaston pelastamisen, mutta tulos ei kuitenkaan ollut professoreille mairitteleva: aikana, jolloin tavallinen sijoittaja olisi kaksinkertaistanut pääoman, tieteellinen menetelmä oli menettänyt 77 prosenttia pääomasta³.

Alasdair MacIntyre näkee tämän esimerkkinä siitä, kuinka ihmiset, jotka eivät tiedä, mitä tekevät, kuitenkin toimivat asemassa, joilla on vaikutus valtavaan määrään ihmisiä⁴. Luonnontieteellisesti suuntautuneet rahaston päättäjät luulivat, että menisi useampia universumin aikoja alusta loppuun, ennen kuin saattaisi sattua mitään niin epätodennäköistä, että rahasto kaatuisi – todellisuudessa aikaa meni runsaat neljä vuotta. Vielä tapahtuneen jälkeenkin rahaston vetäjät olivat siinä uskossa, että tilanne oli ollut maailmanhistoriallisesti ainutlaatuinen, vaikka taloushistoria koostuu paljolti ennakoimattomien tapahtumien massiivisista seurauksista. MacIntyre myös nostaa esiin sen, että rahasto kaatui lopulta heikkoon kulttuurien tuntemukseen – LTCM:ssä ei voitu uskoa, että Venäjällä toimittaisiin kuten toimittiin. Rahaston johtajilla ei siis ollut riittävästi humanistista yleissivistystä, ja siitä ehkä kumpusi hybrinen usko luonnontieteellisen mallin erehtymättömyyteen. Mutta kuinka tähän liittyy fenomenologinen lähestymistapa?

LTCM:n kaavojen ongelma voidaan ymmärtää seuraavasti: malleissa kukin muna laitetaan omaan koriin, ja koreja on lopulta valtava määrä. Objektiiivisesti ottaen laskennallinen todennäköisyys sille, että kaikki korit putoaisivat samaan aikaan rikkoen munat, on mitättömän pieni. Toisin kuin kaavat olettivat, eivät he, jotka kantoivat koreja, kuitenkaan olleet toisistaan riippumattomia. Voimme kuvitella kunkin korin kantajan lukevan samaa *Wall Street Journalia* ja tuntevan pelkoa, joka saa korin putoamaan. Objektiiivisen mallin, jossa subjekti sivuutetaan, sijaan tilanne olisi pitänyt jäsentää intersubjektiiivisesti, toisin sanoen fenomenologisesti.

Myös LTCM:n kaatuminen aiheutti kokemuksia: suhteessa luonnontieteen malleihin todellisuus tuli selän takaa. Ikävä kyllä tästä kokemuksesta ei opittu. Tekijät näkivät luonnontieteellisen malliin olevan oikeassa

mutta todellisuuden sortuneen aivan poikkeukselliseen oikkuun. Tekijöiden seuraava yritys – JWM Partners – kaatui seuraavaan talouskriisiin 2009. (Toivottavasti esimerkiksi ydinvoimaloiden turvallisuusriskejä määrittävät tutkijat käyttävät aivan toisenlaisia malleja.)

Hedelmätön fenomenologia

Belt näkee yritykseni selventää fenomenologiaa vallitsevan tieteen ja fenomenologian erosta lähtien hedelmättömänä: ”Vastakkainasettelun sijaan vaikuttaisi hedelmällisemmältä kysyä, miten fenomenologisia väitteitä oikeutetaan tiedeyhteisössä.” Huomio on hyvä ja osuu oikeaan: ero oman ilmaisupyrkimyksen ja Beltin kirjoituksen välillä on niin suuri, että minulla on ilmeinen ongelma. En selvästikään kykene oikeuttamaan fenomenologista näkökantaa. Toisaalta Husserl paini saman ongelman kanssa ja pyrki ratkaisemaan sen osoittamalla fenomenologisen lähtökohdan välttämättömäksi. Mielestäni hän ei tässä koskaan onnistunut.

Sikäli kuin pyrimme aloittamaan nykytieteen ja fenomenologian kompromissista, fenomenologia ei enää ilmene fenomenologiana sen alkuperäisessä mielessä. Toisaalta Husserlin tavoite oli ilman muuta perustaa ankara tiede, joka kattaisi kaiken tutkimuksen. Tällaista tiedettä ei kuitenkaan vielä ole olemassa. Näin radikaalisti nähtynä vallitseva tiede ei siis ole loistava onnistuminen vaan vielä toistaiseksi epäonnistunut yritys. Tämä ei tarkoita, että Husserl ei arvosta aikamme tieteitä. Oikeastaan tilanne on päinvastainen: koska hän arvostaa tieteitä niin suuresti, Husserl haluaa pelastaa tieteet niissä vallitsevalta kriisiltä. Tämä voisi tapahtua perustamalla juuri kokemusperustainen tiede.

Vastaavasti kuin *Fenomenologian idea* oli aikoinaan minulle tyrmistyttävä lukukokemus, täytyy Husserlin jäsenysten tuntua akateemisen nykylukijan mielestä vähintäänkin oudoilta. (Toisaalta, jos näin ei käy, lukija ilmeisesti vain laajentaa luonnollista asennettaan husserlilaisilla käsitteillä tajua-matta fenomenologista asennetta, eli pettää itseään.)

Husserl toivoi, etteivät hänen seuraajansa ottaisi hänen tekstejään valmiina totuuksina, vaan hän halusi lukijoiden ajattelevan itse. Voimme nähdä Beltin toimivan näin: meidän ei ole enää syytä yrittää seurata Husserlin radikaalia jäsenystä ajattelun lähtökohdasta. Sen sijaan voimme yrittää rakentaa ”hedelmällisempää” asetelmaa ottamalla rakentavamman suhtautumisen vallitseviin tieteisiin. (Minusta tällaista yritystä ei enää pidä kutsua fenomenologiaksi, mutta ehkä terminologia ei ole olennaisinta.)

Husserl toivoi siis lukijoidensa ajattelevan *itse*. Koetakaamme saada tieteellinen ote tästä itsestä. Asiaa voidaan selvittää ainakin historian, kielitieteen, psykologian, sosiaalipsykologian, havaintopsykologian, antropologian, kulttuuriantropologian ja taiteentutkimuksen keinoin. Kullakin alalla on vielä useita keskenään ristiriitaisia teorioita ja malleja. Koko kenttä on aivan loputon sotku, jossa voimme nähdä yhden näkemyksen olevan oikeammassa kuin toinen, mutta totuutta itsestä ei näin tunnu löytyvän. Apuun tarvitaan jotakin muuta, jotakin

joka ei rakennu teorioihin: fenomenologia.

Fenomenologia ei teoretisoi. Asetamme siis lähtökohtaisesti kaikki nämä teorat syrjään ja keskitymme vain selvittämään, kuinka itse ilmenee itsenä. Tässä onnistumme sitä paremmin, mitä perusteellisemmin onnistumme suorittamaan reduktion eli asettamaan aiemmat teorat syrjään. Onnistuttuamme tässä voimme kääntyä uudestaan teorioiden puoleen ja huomata niiden auttavan ilmiön ilmenemisen kuvaamisessa paremmin tai huomnommin. Voi vaikkapa käydä ilmi, että Augustinuksen selvitys itsestä *Tunnustuksissa* tukee ilmenemisen jäsentämistä niin hyvin, että hänen voi nähdä keksineen (sisäisen) itsen. Näin aiempi tutkimus ja fenomenologinen avaus lopulta tukevat toisiaan, mutta onnistuminen edellyttää radikaalia avautusta, lähtökohtaista asettamista syrjään, joka kattaa myös tieteelliset teorat, eli reduktiota.

Vastaavasti voimme jäsentää esimerkiksi totuutta. Totuudesta on loputon määrä teorioita, mutta fenomenologiassa haluamme päästä teorioiden sijaan itse asiaan. Asetamme totuusteorat syrjään ja selvitämme sitä, kuinka totuus ilmenee totuutena. Näin aloittaen näemme, missä määrin totuusteorat ylipäänsä ovat mielekkäitä konstruktioita, jos ne sellaisia ovat. Vastaavasti kuin musiikin kuuleminen ratkaisee musiikin teorian mielekkyyden, totuus ratkaisee totuusteorioiden mielekkyyden. Mielestäni Husserlin suurin saavutus onkin, että hän onnistui näyttämään meille, mistä totuudessa on kyse. Husserlin totuuden havainnollistamisista on seurannut paljon, mutta ehkä hedelmällisyys ei ole paras termi kuvaamaan sitä. Esimerkiksi Heidegger päätyi Husserlin havainnollistuksia seuraamalla huomaamaan, että varmuus ei lähtökohtaisesti liity totuuteen. Husserl yritti kyllä sitkeästi liittää varmuutta totuuteen, mutta ei siinä onnistunut – ilmeisesti siksi, että näin ei vain ilmennyt.⁵ Voisiko totuusteoria koskaan päätyä vastaavan vahvaan tulokseen? Voisiko pelkkä teoria kertoa meille, että totuus ja varmuus eivät alkuperäisesti liity yhteen?

Erilaisista lähtökohdista tulevat arviot ovat usein hyödyllisiä auttamaan asian ilmaisemista eri yhteisöille. Kiitän Beltiä kritiikistä ja toivon, että asia tuli nyt edes vähän paremmin esiin.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jaakko Belt, Suuntaviittoa fenomenologiaan. *niin & näin* 3/2011, 146–147.
- 2 G. W. F. Hegel, Hengen fenomenologia: Johdanto (Einleitung. *Phänomenologie des Geistes*, 1807). Suom. Heikki Ikäheimo & Ossi Martikainen. *niin & näin* 2/97, 10–14; 13.
- 3 Ks. Roger Lowenstein, *How Genius Failed*. Random House, New York 2000.
- 4 Ks. Alasdair MacIntyre, Ks. The Very Idea of a University: Aristotle, Newman, and Us. *British Journal of Educational Studies*. Vol. 57, No. 4, 347–362.
- 5 Itse pidän totuuden ja varmuuden välisen eron selventämistä 1900-luvun filosofian keskeisenä saavutuksena. Tämän saavutuksen suhteenhan Husserlin äärimmäinen itsekritiikki oli vieläpä erityisen sinnikäs, sillä hän itse ei tätä tulosta tuntunut haluavan. Itse näkisin pallon olevan ”vastapuolella”. Olisi kiinnostavaa seurata muidenkin yrittävän olettamisen sijaan näyttää totuuden ja varmuuden välistä yhteyttä.